

Ποιοι ήταν οι Τσάμηδες

Η ιστορία μιας μειονότητας και το βάρος της πολιτικής

Ελευθερία Μαντά

Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου (1923-2000)

Εκδοση Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (Θεσσαλονίκη), 2004, σελ. 352, τιμή 25 ευρώ

Του ΣΤΑΘΗ ΚΑΛΥΒΑ

Το 1940 οι Τσάμηδες, ένας αλβανόφωνος μουσουλμανικός πληθυσμός συγκεντρωμένος κυρίως στη Θεσπρωτία και ιδιαίτερα στις περιφέρειες Ηγουμενίτσας, Μαργαριτίου, Φιλιατών και Παραμυθιάς, αριθμούσε κάπου 23.000 ως 24.000 ανθρώπους. Το 1951 είχαν απομείνει μόλις 127 αλβανόφωνοι μουσουλμάνοι σε ολόκληρη τη χώρα.

Τα επεισόδια που συνόδευσαν την επίσκεψη του κ. Κάρολου Παπούλια στην Αλβανία επανέφεραν στην επιφάνεια την ομάδα αυτή. Η σιωπή που περιέβαλλε την ιστορία τους οφείλεται στα αιματηρά γεγονότα που διαδραματίστηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ως πρόσφατα οι Τσάμηδες εμφανίζονταν κυρίως στην τοπική ιστορία και στη λογοτεχνία, όπου, όπως είναι γνωστό, συχνά προηγούνται της «ιστορίας των ιστορικών» στα «δύσκολα» θέματα (βλ. π.χ. το εξαι-

ρητικό *Το ασημόχορτο ανθίζει* του Βασίλη Γκουρογιάννη). Η πρώτη – και μοναδική ως τώρα – ολοκληρωμένη και συστηματική μελέτη του θέματος δημοσιεύθηκε μόλις το 2004. Πρόκειται για το υποδειγματικό έργο της Ελευθερίας Μαντά που βασίζεται κυρίως σε πρωτογενείς πηγές (συμπεριλαμβανομένων ιταλικών και αλβανικών τεκμηρίων) και αποτελείται από τρεις χρονολογικές ενότητες: Μεσοπόλεμος, Β' Παγκόσμιος πόλεμος - Κατοχή και μεταψυχροπολεμική εποχή. Η μεγαλύτερη και πιο ευαίσθητη ενότητα αφορά την περίοδο της Κατοχής.

Η δύσκολη συμβίωση

Οι Τσάμηδες ήταν ένας παραδοσιακός αγροτικός, συμπαγής και κλειστός πληθυσμός που για συγκυριακούς λόγους εξαιρέθηκε της ανταλλαγής του 1922. Η συμβίωσή τους με το χριστιανικό στοιχείο της περιοχής υπήρξε εξαρχής προβληματική: η πολιτισμική διαφοροποίηση, οι κτηματικές διαφορές και η στάση του ελληνικού κράτους απέναντί

τους, και ιδιαίτερα του μεταξικού καθεστώτος, ενίσχυσαν την καχυποψία τους και επέτρεψαν τη δράση εξτρεμιστικών αλυτρωτικών στοιχείων στην Αλβανία. Πάνω εκεί βασίστηκε και η Ιταλία για να θέσει τσαμικό θέμα και να δικαιολογήσει την εισβολή του 1940. Όπως είναι φυσικό, η εξέλιξη αυτή δυναμίτισε την ήδη τεταμένη κατάσταση στην περιοχή. Ενοπλιοι Τσάμηδες συνόδευσαν τον ιταλικό στρατό κατά τη σύντομη προέλασή του στο ελληνικό έδαφος τον Νοέμβριο του 1940, ο τοπικός πληθυσμός υποδέχθηκε πανηγυρικά τους εισβολείς, ενώ σημειώθηκαν οι πρώτες λεηλασίες και επιθέσεις εναντίον χριστιανικών χωριών. Η υποχώρηση των Ιταλών και η επιστροφή των ελλήνων κατοίκων έθεσε σε κίνηση μια δυναμική αντεκδικήσεων που κατέληξε στην εθνοκάθαρση των Τσάμηδων το 1944.

Η ιταλική, αρχικά, και η γερμανική Κατοχή συνοδεύτηκαν από βία. Οι ηγέτες των Τσάμηδων συνεργάστηκαν με τις κατοχικές αρχές και συμμετείχαν σε διώξεις, καταστροφές, και μαζικές εκτελέσεις, η πιο γνωστή από τις οποίες υπήρξε η εκτέλεση 49 επιφανών κατοίκων της Παραμυθιάς τον Σεπτέμβριο 1943. Οι αντάρτες του ΕΔΕΣ, που κυριαρχούσαν στην περιοχή, προέβησαν μετά την αποχώρηση των Γερμανών σε ένα όργιο βίας, αδιάκριτων εκτελέσεων και λεηλασιών που κορυφώθηκαν με τη μαζική εκδίωξη των Τσάμηδων

Τσάμηδες στην αγορά της Παραμυθιάς

στην Αλβανία, τον Σεπτέμβριο του '44.

Η περίπτωση αυτή αποτελεί αναμφίβολα εθνοκάθαρση. Το ερώτημα παραμένει αν υπήρξε αποτέλεσμα προμελετημένης κεντρικής απόφασης ή αν προήρθε από πράξεις αντεκδίκησης σε τοπικό επίπεδο. Η Μαντά προκρίνει τη δεύτερη εκδοχή. Προσωπικά πιστεύω ότι η απόσταση ανάμεσα στις δύο εκδοχές είναι πολύ μικρή. Παρόλο που ο ΕΔΕΣ ήταν μια αποκεντρωμένη οργάνωση όπου, αντίθετα με το ΕΑΜ, η κεντρική διοίκηση δύσκολα έλεγχε τους τοπικούς οπλαρχηγούς, τίποτε δεν δείχνει ότι η ηγεσία του είχε την παραμικρή (και πραγματική) διάθεση να τους συγκρατήσει. Η πολιτική συγκυρία τον Σεπτέμβριο του 1944 επέτρεπε την «τελική λύση» του τσαμικού ζητήματος και, κατά τη γνώμη μου, ο ΕΔΕΣ δεν δίστασε να αδράξει την ευκαιρία. Αντίθετα από τον ΕΔΕΣ, το

ΕΑΜ τήρησε μια περίεργη στάση σε σχέση με τους Τσάμηδες. Επιχείρησε επανειλημμένα ανοίγματα που βασίζονταν στον μάλλον πλασματικό διαχωρισμό «μιας δράκας προδοτών» από την πλειοψηφία του πληθυσμού – πλασματικό στον βαθμό που ο παραδοσιακός αυτός πληθυσμός ακολουθούσε τους ηγέτες του και έδειχνε μια προτίμηση προς την κατοχική διοίκηση ακόμη και όταν δεν συμμετείχε άμεσα σε πράξεις βίας. Για αυτόν τον λόγο η τακτική του ΕΑΜ δεν έγινε κατανοητή ούτε από τον τοπικό ελληνικό πληθυσμό ούτε από τα ίδια του τοπικά στελέχη που ανέφεραν στις εσωτερικές τους εκθέσεις τις οποίες παραθέτει η Μαντά ότι «η παμψηφία σχεδόν των αρβανιτάδων Τσάμηδων της περιοχής είχε ταχθεί ανεπιφύλαχτα με το μέρος του κατακτητή και ωργάνωνε δωλοφονικές επιδρομές ενάντια στα ελληνικά χωριά». Ο ΕΛΑΣ τελικά στρατολόγησε γύρω στους 300 ως 500 Τσάμηδες που συμμετείχαν στις εμφύλιες συγκρούσεις με τον ΕΔΕΣ τον Δεκέμβριο του '44. Η επικράτηση του ΕΛΑΣ συνοδεύτηκε από την επιστροφή 3.000 ως 5.000 Τσάμηδων στη Θεσπρωτία. Η τελική όμως έκβαση των Δεκεμβριανών οδήγησε σε νέες διώξεις από τους οπλαρχηγούς του ΕΔΕΣ και στην τελική εκδίωξή τους.

Η τελική πράξη

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου το ΚΚΕ στράφηκε για μία ακόμη φορά προς τους Τσάμηδες για να λύσει το πρόβλημα έμφυξο δυναμικού που αντιμετώπιζε. Τον Μάρτιο του 1949 κατέληξε σε συμφωνία με την αλβανική κυβέρνηση για την υποχρεωτική στρατολόγησή 2.000 Τσάμηδων η οποία ναυάγησε την τελευταία στιγμή, όταν οι ίδιοι οι Τσάμηδες αντέδρασαν και ο Εμβέρ Χότζα αποφάσισε να μην τους οπλίσει ως «ανδραστικούς». Η τελική πράξη του δράματος γράφτηκε στις αρχές της δεκαετίας του '50 με σειρά νομοθετικών διαταγμάτων της ελληνικής κυβέρνησης που απαλλοτρίωσε τις περιουσίες τους και τις απέδωσε σε ντόπιους και έποικους.

Ιδεολογικές ερμηνείες

Είναι προφανές ότι η σημασία της περίπτωσης αυτής ξεπερ-

νάει τα όρια της τοπικής ιστορίας. Αποτελεί, κατ' αρχάς, καθαρή και ενδεχομένως μοναδική για την κατοχική Ελλάδα περίπτωση ολοκληρωτικής εθνοκάθαρσης. Δεύτερον, δείχνει τα όρια των ιδεολογικών ερμηνειών στην Ιστορία. Οι Τσάμηδες δεν ήταν ούτε φασίστες ούτε ναζιστές ούτε κομμουνιστές – ήταν όμως διατεθειμένοι να συνεργαστούν με όποιον τους πρόσφερε τη δυνατότητα να διεκδικήσουν τα αιτήματά τους. Τρίτον, υπογραμμίζει τη διαδικασία εργαλειοποίησης του δωσιλογισμού από τις δύο αντίπαλες παρατάξεις και την αναντιστοιχία ανάμεσα στον λόγο και στην πράξη τους. Για τους κομμουνιστές ο δωσιλογισμός υπήρξε ιδιαίτερα ελαστική έννοια σε σχέση με συγκεκριμένες ομάδες όπως οι Τσάμηδες ή οι ολαβόφωνοι κομιτατζήδες στους οποίους παρέιχε τη δυνατότητα αναβάπτισης από προδότες σε πατριώτες. Γενικεύοντας και απλοποιώντας, θα μπορούσε να πει κανείς ότι αν για τη Δεξιά ο δωσιλογισμός ήταν συγχωρήσιμος, αρκεί οι φορείς του να ήταν Έλληνες, για την Αριστερά το συγχωροχάρτι ίσχυε μόνο για τους μη Έλληνες.

Η περίπτωση των Τσάμηδων αναδεικνύει συγχρόνως και τις αντιφάσεις της στρατευμένης ιστοριογραφίας που επαναλαμβάνουν τα επιχειρήματα των αντιμαχόμενων παρατάξεων της δεκαετίας του '40 – τόσο της δεξιάς όσο και της αριστερής εκδοχής της. Για τη δεξιά μεταπολεμική ιστοριογραφία η εθνοκάθαρση και η αδιάκριτη βία κατά των Τσάμηδων υπήρξε ένα απόλυτα δικαιολογημένο μέτρο απέναντι σε μια ομάδα δωσίλογων και μειοδοτών. Μόνο ο αντικομμουνισμός μπορούσε να δικαιολογήσει, και άρα να συγχωρήσει, τη συνεργασία με τους κατακτητές. Το πρόβλημα της αριστερής μεταπολιτευτικής ιστοριογραφίας είναι ακριβώς το αντίθετο: ενώ κατηριάζει τον δωσιλογισμό ως εσχάτη προδοσία που δικαιολογούσε βία αντίστοιχη με αυτή που υπέστησαν οι Τσάμηδες, αντιμετωπίζει τις αντίστοιχες πρακτικές των μειονοτήτων με αισθήματα κατανόησης και τάσεις συγκάλυψης, δείχνοντας έτσι πόσο επιλεκτική και άρα διάτρητη είναι η ηθικολογία της.

Το βιβλίο της Ελευθερίας Μαντά είναι ένα αντίδοτο στη μυωπία και στα αδιέξοδα της ιστοριογραφίας αυτής και θυμίζει τη σημασία της σοβαρής ιστορικής έρευνας. Η συγγραφέας κατάφερε να προσεγγίσει ένα σύνθετο και ευαίσθητο θέμα με προσοχή, συστηματικότητα και χαμηλούς τόνους. Το βιβλίο της αξίζει να διαβαστεί από όσους ενδιαφέρονται να αποκτήσουν μια ολοκληρωμένη αντίληψη της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας.

Ο κ. Σταθός Καλύβας είναι καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Yale των ΗΠΑ.

ΚΡΙΤΙΚΗ

Δαλάι Λάμα

Ο ψυχιατρικός ηγέτης τον Θιέτ μας μαθαίνει πώς να σκεφτόμαστε με την καρδιά

Μια αστυνομική ιστορία ξεδιπλώνεται στα σοκάκια της Πόλης, τα ζημιάτα μυρωδιά...

www.kritiki.gr

ΤΑΣΟΣ ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ

Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΨΕΥΔΑΙΣΘΗΣΙΣ

Ένα βιβλίο που κινείται και αναζητά απαντήσεις γύρω από τέσσερις έννοιες:

Πολιτική

Ελλάδα

Σοσιαλισμός

Μέλλον.

εκδόσεις ΠΟΛΙΣ